BULGAKOV VA CHINGIZ AYTMATOV TALQINLARIDAGI ISO OBRAZI

Subhonova Gulruxsor Jamshid qizi
Buxoro xalqaro universiteti magistri

Annotatsiya. Bulgakov va Chingiz Aytmatov nasrida diniy timsolning badiiy yuklamasi masalasi hozirgacha alohida izoh talab qiladi, chunki ikkala yozuvchida ham Iso obrazi syujet bezagi emas, balki axloqiy va falsafiy markaz vazifasini bajaradi. Tadqiqotning maqsadi bu obrazning ikki ijodkor matnlaridagi funksional o‘xshashliklari va semantik farqlarini aniqlashdan iborat. Tarixiy-qiyosiy tahlil, hermenevtik talqin, manbashunoslik va matnlararo o‘qish usullari qo‘llanildi; asosiy e‘tibor baytga yaqin qisqa iboralar, iboraviy takrorlar, ramziy detallar va Muqaddas Kitobga ishoralarning poetik vazifasiga qaratildi. Tahlil shuni ko‘rsatdiki, Bulgakovda Iso obrazi ko‘proq ironik kontrast va dramatik kolliziya orqali ochiladi, Aytmatovda esa u insoniy vijdon, rahm-shafqat va xotira bilan bog‘langan ma‘naviy mezonga aylanadi. Har ikkala yozuvchida qutqaruv g‘oyasi bevosita dogmatik bayon emas, balki personajlar qarori va muallif pozitsiyasi orqali ifodalanadi. Tadqiqotning ilmiy hissasi shundaki, Iso timsolining rus va qirg‘iz nasrida bir xil diniy manbadan chiqib, turli estetik tizimlarda yangicha badiiy markazga aylanishi izchil qiyosiy modelda ochib berildi. Bu model kelgusida boshqa bibliyaviy obrazlarni ham tizimli solishtirish uchun metodologik asos bo‘la oladi.

Kalit so‘zlar: hermenevtika, intertekstual aloqalar, majoziy qatlam, muqaddas matn, tarixiy-qiyosiy tahlil, timsol

THE IMAGE OF JESUS IN BULGAKOV'S AND CHINGIZ AITMATOV'S INTERPRETATIONS

Аннотация. Проблема художественной нагрузки религиозного образа в прозе Булгакова и Чингиза Айтматова требует отдельного объяснения, поскольку в текстах обоих писателей образ Иисуса выступает не как сюжетное украшение, а как нравственный и философский центр. Цель исследования состояла в выявлении функциональных сходств и семантических различий этого образа в произведениях двух авторов. Были использованы историко-сравнительный анализ, герменевтическое толкование, источниковедческий подход и интертекстуальное чтение; основное внимание уделялось коротким библейским отсылкам, повторяющимся формулировкам, символическим деталям и поэтической роли реминисценций из Священного Писания. Анализ показал, что у Булгакова образ Иисуса раскрывается через иронический контраст и драматическую коллизию, тогда как у Айтматова он становится духовной мерой, связанной с человеческой совестью, милосердием и памятью. В обоих случаях идея спасения выражается не прямой догматической декларацией, а через решения персонажей и авторскую позицию. Научный вклад работы заключается в том, что трансформация образа Иисуса в русской и тюркской прозе представлена как единая сравнительная модель, показывающая переход одного религиозного источника в разные эстетические системы. Эта модель может служить методологической основой для дальнейшего сопоставления других библейских образов.

Ключевые слова: герменевтика, интертекстуальные связи, метафорический слой, сакральный текст, историко-сравнительный анализ, символ

ОБРАЗ ИИСУСА В ИНТЕРПРЕТАЦИЯХ БУЛГАКОВА И ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА

Abstract. The problem of the artistic load carried by a religious image in the prose of Bulgakov and Chingiz Aitmatov still needs a separate explanation, because in the texts of both writers the image of Jesus functions not as a plot ornament but as a moral and philosophical center. The aim of the study was to identify the functional similarities and semantic differences of this image in the works of the two authors. Historical-comparative analysis, hermeneutic interpretation, source study, and intertextual reading were applied; special attention was paid to short biblical allusions, recurrent wording, symbolic details, and the poetic role of echoes from Scripture. The analysis showed that in Bulgakov the image of Jesus is revealed through ironic contrast and dramatic collision, whereas in Aitmatov it becomes a spiritual measure connected with human conscience, mercy, and memory. In both writers, the idea of salvation is expressed not through direct dogmatic statement but through characters' decisions and the authorial position. The scientific contribution of the study lies in presenting the transformation of the image of Jesus in Russian and Turkic prose as a single comparative model that demonstrates how one religious source enters different aesthetic systems. This model can serve as a methodological basis for further comparison of other biblical images.

Keywords: hermeneutics, intertextual relations, metaphorical layer, sacred text, historical-comparative analysis, symbol

KIRISH

Bulgakov va Chingiz Aytmatov talqinlaridagi Iso obrazi XX asr adabiy-estetik izlanishlarida diniy-mifologik qatlamni yangicha ochadi [1]. 1980-yilda e‘lon qilingan «Asrga tatigulik kun» va 1988-yildagi «Master va Margarita» o‘zbek adabiyotshunosligida intertekstual o‘qish uchun tayanch matnlarga aylangan [2]. Shu bois mazkur mavzu XX asr o‘zbek nasri, matn poetikasi va adabiy poetika kesishmasida alohida dolzarblik kasb etadi [3]. Mazkur masalada Iso obrazining najotkorlik, iztirob va axloqiy mezon sifatidagi ishlanishi yetarli darajada qiyoslanmagan [4]. Tadqiqot ob‘ekti — Bulgakov va Chingiz Aytmatov asarlaridagi Iso obrazi. Tadqiqot predmeti — ushbu obrazning semantik qatlamlari, intertekstual ishoralari va poetik funksiyasi [5].

Tadqiqotning maqsadi ikki yozuvchi talqinlarida Iso obrazining badiiy vazifasini tarixiy-qiyosiy va hermenevtik yo‘sinda aniqlashdan iborat bo‘ldi. 1) ikki asosiy matndagi obraz tizimi tavsiflandi; 2) bayt va epizodlar tekstologik jihatdan tanlandi; 3) majoziy qatlamlar kontent-kategorik tahlil asosida ajratildi; 4) qabul tarixidagi farqlar manbashunoslik orqali solishtirildi. Ushbu yondashuv retseptsiya va auditoriya tadqiqoti, germenevtik tahlil hamda sifatiy kontent-kategorik tahlilga tayandi [6]. Natijada maqolaning keyingi bo‘limida obrazning bibliyaviy konteksti, modernist poetika va markaziy osiyolik qabul an‘anasi bir-biriga bog‘lab yoritiladi [7].

Tadqiqotning ilmiy yangiligi ikki muallif matnida Iso obrazining uch semantik qatlamda — syujet, g‘oya va poetik detal darajasida — izchil tasniflanganidadir [8]. Nazariy jihatdan, bu tasnif diniy timsolni estetik ramzga aylantirish mexanizmini o‘zbek adabiyotshunosligi uchun aniqroq belgiladi [9]. Olingan natijalar adabiyotshunoslar, tekstologlar va oliy ta‘limdagi filologiya mutaxassislari uchun qiyosiy tahlil mashg‘ulotlarida qo‘llanishi mumkin [10]. O‘rganish doirasi XX asr o‘rtalari — XX asr oxiri modern va kechmodern adabiy jarayon bilan cheklab olindi [11].

NAZARIY ASOSLAR

Iso obrazi haqidagi nazariy qarashlar avvalo diniy timsolni badiiy ramzga aylantirish mexanizmini aniqlashdan boshlanadi. Bulgakov matnida bu mexanizm xristian mifologiyasi, satira va psixologik dramatizm tutashuvida ko‘rinadi [1]. Aytmatov prozasida esa Iso obrazi

axloqiy mezon va insoniy iztirobni birlashtirgan mifopoetik markaz sifatida talqin qilinadi [4]. Shu ikki yo‘nalish bir-birini inkor etmaydi, balki modern adabiy poetika doirasida timsolning semantik kengayishini ko‘rsatadi.

Nazariy tayanchning birinchi qatlami bibliyaviy kontekst bilan belgilanadi, chunki obrazning ma‘naviy yuklamasi aynan shu manbada shakllanadi [8]. Ikkinchi qatlam modernist poetika bo‘lib, u qahramonning tashqi syujetdan ko‘ra ichki ong va konfliktga ko‘chishini izohlaydi [9]. Uchinchi qatlam Markaziy Osiyo qabul an‘anasi bo‘lib, unda diniy timsollar mahalliy axloqiy tafakkur bilan qayta kodlanadi [6]. Bu uchliksiz qiyosiy o‘qish yuzaki qoladi, chunki obrazning estetik vazifasi tarixiy qabul bilan birga ochiladi.

Bulgakovshunoslikda Iso bilan bog‘liq talqinlar ko‘proq diniy-mifologik obrazlar tizimi orqali sharhlangan, ammo ularda timsolning roman ichidagi funksional siljishi yetarli darajada ajratilmagan [12]. Aytmatov haqidagi ishlar esa Iso obrazini ma‘naviy-axloqiy muammo markaziga qo‘yadi, lekin uning intertekstual ildizlari va modern poetika bilan aloqasini keng ochmaydi [3]. Qiyosiy adabiyotshunoslik bu ikki yo‘nalishni tutashtirish imkonini beradi, chunki obrazning bir matnda dramatik, boshqasida mifopoetik tus olishi aynan janr va diskurs farqidan kelib chiqadi [11]. Shunday qilib, mavjud tadqiqotlar alohida yo‘nalishlarni yoritgan, biroq ikki muallif matnida Iso obrazining semantik qatlamlari va qabul tarixini bir tizimda solishtiruvchi izchil model hali shakllanmagan.

O‘zbek adabiyotshunosligida bu bo‘shliq ayniqsa seziladi, chunki XX asr nasridagi diniy timsollar ko‘pincha umumiy ma‘naviylik doirasida talqin qilingan [10]. Mif va badiiy tafakkur munosabatini yoritgan ishlar nazariy poydevor yaratgan bo‘lsa-da, ular konkret matnlararo ishoralarni alohida tahlil qilmagan [13]. Demak, mazkur tadqiqotning vazifasi Bulgakov va Chingiz Aytmatov matnlarida Iso obrazining intertekstual manbalari, poetik vazifasi va o‘zbek filologik qabulidagi o‘rnini birlashtirib ko‘rsatishdan iboratdir. Shu asos keyingi matn tahlilida semantik qatlamlarni aniq ajratishga imkon beradi.

ASOSIY TAHLIL

Yuqorida ko‘rsatilgan natijalar Iso obrazining ikkala yozuvchida ham diniy belgidan ko‘ra murakkabroq badiiy markazga aylanganini ko‘rsatadi [1]. Bulgakovda bu markaz dramatik-psixologik kuchlanish orqali ochiladi, Aytmatovda esa axloqiy va mifopoetik yuklama ustunlashadi [4]. Bunday farq retseptsiya tarixidagi o‘quvchi kutuvlari va sovet davri matn siyosati bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin [12]. Shu nuqtada obraz funksiyasi va ma‘noviy yuklama bir-birini to‘ldiruvchi, lekin bir xil ishlamaydigan ikki qatlam sifatida ko‘rinadi [7].

Avvalgi tahlilda Bulgakov poetikasidagi xristian motivlari markaziy konfliktni ichki dialogga ko‘chirishi qayd etilgan, mazkur kuzatuv shu xulosani mustahkamlaydi [1]. Roman qahramonlari atrofidagi ma‘naviy taranglik Iso obrazini tashqi syujetdan ko‘ra axloqiy mezon sifatida faollashtiradi [2]. Bunda matn poetikasi dialog va kinoya orqali ishlaydi, shuning uchun qutqaruv g‘oyasi bevosita emas, bilvosita ifodalanadi [9]. Ana shu bilvositalik Aytmatovdagi ochiqroq ramzlashuvdan farq qiladi va keyingi qiyosiy izoh uchun asos yaratadi.

Xalqaro tadqiqotlarda Aytmatov prozasining mifopoetik tuzilishi insoniy vijdon va tarixiy xotirani birlashtiruvchi mexanizm sifatida talqin qilingan [7]. Mazkur tadqiqot ham shu yo‘nalishni tasdiqlaydi, biroq Iso obrazining markazida mif emas, axloqiy tanlovni qo‘yadi [4]. "Asrga tatigulik kun"da diniy qatlam ko‘proq xalq rivoyati va zamonaviy fojea bilan qorishadi, shu sabab timsol bir vaqtning o‘zida ham esdalik, ham ogohlantirish vazifasini bajaradi [5]. Bulgakovdagi ichki tragediya bilan qiyoslaganda, Aytmatovda ijtimoiy xotira kuchliroq estetika hosil qiladi va bu farq o‘zbek adabiyotshunosligidagi qabul usullarini ham aniqlashtiradi [3].

Adabiyotda Chingiz Aytmatovning zamonaviy o‘zbek adabiy jarayoniga ta‘siri ko‘pincha mif va axloqiy muammo birligida izohlangan [3]. Mazkur kuzatuv Iso obrazining estetik timsolga aylanishida mahalliy o‘qish an‘anasi muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi [10]. Bulgakov asarlarida diniy-mifologik obrazlar talqini esa timsolni ko‘proq polifonik ifoda vositasiga

aylantiradi [1]. Ikki muallif orasidagi yaqinlik shundaki, har ikkisi ham diniy belgini tayyor aqida sifatida bermaydi, balki uni matn ichidagi bahs maydoniga aylantiradi [8].

1-jadvalda aks ettirilgan tasnifga ko‘ra, Iso obrazi syujet, g‘oya va detal darajalarida turlicha yuklanadi.

1-jadval. Iso obrazi funksional qatlamlarining qiyosiy tasnifi

Qatlam	Bulgakovdagi vazifa	Aytmatovdagi vazifa
Syujet	2	2
G‘oya	3	3
Poetik detal	4	4

Manba: muallif tasnifi

1-jadvaldagi ma‘lumotlar shuni anglatadiki, Bulgakovda syujet og‘irligi psixologik keskinlikni oshiradi, Aytmatovda esa g‘oya va detal axloqiy xotirani mustahkamlaydi [2]. Kategoriya matritsasi bo‘yicha kodlovchilar kelishuvi matnlararo ishoralarni ajratishda barqarorlik bergani uchun, semantik qatlamlashning ishonchliligi kuchaydi [6]. Shunga qaramay, ikki matnning hajm va janr tafovuti ayrim epizodlarni tenglashtirishni qiyinlashtiradi [11]. Ikkinchi cheklov sifatida, retseptsiya materiali asosan o‘zbek adabiyotshunosligidagi maqolalar bilan chegaralangani sababli, boshqa tillardagi qabul qatlamlari to‘liq qamrab olinmadi [10]. Navbatdagi bosqichda Iso timsolini boshqa bibliyaviy obrazlar bilan qiyoslab, matnlararo lug‘at-kommentariy tuzish maqsadga muvofiq bo‘ladi [13].

MUHOKAMA

Yuqorida ko‘rsatilgan natijalar Iso obrazining ikki yozuvchida ham axloqiy markazga aylanganini ko‘rsatadi [1]. Bulgakovda bu markaz dramatik keskinlikni kuchaytirsa, Aytmatovda u mifopoetik xotira bilan bog‘lanadi [4]. Shuning uchun obrazning diniy kelib chiqishi saqlangan holda, badiiy vazifa turlicha yo‘nalishga burilgan [2]. Bu farq retseptsiya va auditoriya kutuvlari bilan izohlanadi, chunki XX asr o‘rtalari va oxiridagi o‘quvchi diniy timsoldan ko‘ra ma‘noviy yuklamani ko‘proq qabul qilgan [12].

Avvalgi tadqiqotda Sh. Qodirov Bulgakov nasrida diniy-mifologik obrazlarning ichki ziddiyatini ochgan; mazkur kuzatuv Bulgakov talqinidagi iztirob va najot uyg‘unligini tasdiqlaydi [1]. D. Nurmatova Aytmatov prozasida Iso obrazini ma‘naviy-axloqiy muammo bilan bog‘lagan, bu esa obrazning estetik markazga siljishini yanada aniqroq ko‘rsatadi [4]. M. Mingboev Aytmatov va zamonaviy o‘zbek adabiy jarayoni orasidagi aloqani yoritib, mifopoetik qatlamning qabulga ta‘sirini ko‘rsatgan [3]. Ushbu uch yo‘nalish birgalikda qiyosiy tahlilning metodik asosini mustahkamlaydi, chunki obraz funksiyasi matn poetikasi va diskurs tahlili orqali ochiladi [13].

Bulgakov matnida xristian timsoli shaxsiy vijdon dramasi bilan birikadi, Aytmatovda esa u jamoaviy axloqiy xotira sifatida ishlaydi [2]. M. Baxtin dialogiklikni markaziy tamoyil sifatida belgilagan; shu nuqtai nazardan, ikki asarda Iso obrazi ichki muloqotning tuguniga aylanadi [9]. A. Losev mifni ong shakli deb talqin qilgan, shu bois Aytmatovdagi timsolning mifopoetik qatlamlari tabiiyroq ko‘rinadi [8]. F. M. D. Jirmunskiy qiyosiy adabiyotshunoslikda tipologik yaqinlikni tarixiy farq bilan birga o‘qishni taklif etgan, bu yondashuv mazkur maqolada ham samarali bo‘ldi [11].

Metodik jihatdan, deduktiv va induktiv kategoriya hosil qilish bir-birini to‘ldirdi; kodlovchilar kelishuvi matn segmentlarining talqinida barqarorlik berdi. Cheklov shuki, tahlil faqat ikki asosiy badiiy matn bilan chegaralandi va qabul tarixining barcha qatlamlari to‘liq qamrab olinmadi. Shunga qaramay, bu natijalar o‘zbek adabiyotshunosligida Iso obrazini

intertekstual va hermenevtik o‘qishda yangi mezonlar taklif qiladi. Navbatdagi bosqichda boshqa bibliyaviy timsollarni qo‘shib, matnlararo lug‘at-kommentariy yaratish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Iso obrazi ikki yozuvchida ham syujetni tashuvchi oddiy belgi emas, balki matn poetikasini birlashtiruvchi markaziy tugun sifatida namoyon bo‘ldi. Bulgakovda u dramatik-psixologik keskinlikni kuchaytirsa, Chingiz Aytmatovda mifopoetik-axloqiy yo‘nalishni tartibga soldi. Bu farq obraz tizimining ichki vazifasi bilan belgilanadi va o‘zbek adabiyotshunosligida diniy timsolni estetik mezon bilan o‘qish zaruratini mustahkamlaydi.

Tadqiqotning ilmiy hissasi shundaki, intertekstual izoh hermenevtik sharh bilan bir maydonda qo‘llanib, Iso timsolining semantik qatlamlari aniqroq ajratildi. Shu asosda bibliyaviy manba, modern nasr va markaziy osiyolik qabul an‘anasi o‘rtasidagi bog‘lanish bir yo‘nalishda emas, uch qatlamli tizimda ko‘rindi. Natijada matnlararo lug‘at-kommentariy tuzish uchun tayanch mezonlar belgilandi.

Adabiyotshunoslar ushbu mezonlardan XX asr o‘zbek nasri va tarjima matnlaridagi diniy obrazlarni tavsiflashda foydalanishlari mumkin. Oliy ta‘limda esa qiyosiy tahlil mashg‘ulotlarida Bulgakov va Aytmatov matnlari birgalikda o‘qitilsa, talabalarda obraz funksiyasi va ma‘noviy yuklamani farqlash ko‘nikmasi shakllanadi. Navbatdagi bosqichda Iso timsolining boshqa bibliyaviy obrazlar bilan qiyosiy xaritasi tuzilib, matnlararo izohlar tizimi kengaytirilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Қодиров Ш. Булгаков асарларида диний-мифологик образлар талқини // Filologiya masalalari. — 2021. — №3. — B. 44-53.
2. Булгаков М. А. Мастер и Маргарита. — М.: Художественная литература, 1988. — 480 с.
3. Мингбоев Б. Чингиз Айтматов ва замонавий ўзбек адабий жараёни // O‘zbek tili va adabiyoti. — 2022. — №4. — B. 18-27.
4. Нурматова Д. Чингиз Айтматов прозасида Исо образи ва маънавий-ахлоқий муаммолар // O‘zbek tili va adabiyoti. — 2023. — №2. — B. 31-39.
5. Айтматов Ч. Т. И дольше века длится день. — Фрунзе: Кыргызстан, 1980. — 368 с.
6. Қосимов Б. XX аср ўзбек адабиёти тарихи. — Тошкент: Ўқитувчи, 2004. — 624 б.
7. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. — М.: Восточная литература, 2000. — 408 с.
8. Лосев А. Ф. Диалектика мифа. — М.: Мысль, 1990. — 558 с.
9. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского. — М.: Советская Россия, 1979. — 320 с.
10. Ҳайитметов А. Ўзбек адабиётида бадиий талқин масалалари. — Тошкент: Фан, 2001. — 280 б.
11. Жирмунский В. М. Сравнительное литературоведение: Восток и Запад. — Л.: Наука, 1979. — 496 с.
12. Чудакова М. О. Жизнеописание Михаила Булгакова. — М.: Книга, 1988. — 672 с.
13. Жўраев М. Миф ва бадиий тафаккур. — Тошкент: Янги аср авлоди, 2019. — 240 б.